

Valtakunnallinen sosiaali- ja terveysalan eettinen neuvottelukunta ETENE

Lausunto oikeusministeriön selvityksestä ei-kaupallisen sijaissynnytyjärjestelyn sallimisesta (VN/5969/2019)

ETENE kiittää mahdollisuudesta antaa lausunto oikeusministeriön laatimasta sijaissynnytyksiä koskevasta selvityksestä. ETENE on antanut sijaissynnytyksiä koskevat lausunnot vuonna 2000 ja vuonna 2011. Vuonna 2011 annettu lausunto ([Lausunto+sijaissynnytyshoidoista+Suomessa.pdf \(etene.fi\)](#)) käsittää myös sijaissynnytyksiä koskevan oikeudellisen arvion. ETENE on käsitellyt oikeusministeriön lausuntopyyntöä kokouksessaan 9.5.2023.

Sijaissynnytyjärjestelyyn sisältyy muun muassa taloudelliseen epäsuhtaan liittyvä riski sijaissynnyttäjien hyväksikäytöstä. Sijaissynnytyjärjestelyn laillistamista perustellaan toisinaan sillä, että toiminnan laillistaminen Suomessa vähentäisi sijaissynnytyjärjestelyihin hakeutumista maihin, joissa sijaissynnyttäjien asema on heikompi. Oikeusministeriön selvityksessä todetaan, että ”juuri missään vertailumaassa kansallisen sijaissynnytyjärjestelyn salliminen ei ole poistanut perheiden hakeutumista kansainvälisiin sijaissynnytyjärjestelyihin”. Havainto on odotusten vastainen ja siten mielenkiintoinen, mutta sen taustalla olevaa tutkimus- ja/tai tilastotietoa ei kuvata selvityksessä, eikä sitä todennäköisesti ole kattavasti saatavilla, jolloin johtopäätösten tekeminen mahdollisista syy-seuraussuhteista on vaikeaa. Asian arvioimiseksi olisi tärkeää ymmärtää minkälaisia syitä sijaissynnytyjärjestelyyn hakeutumisen taustalla on biologisen, lääketieteellisen tai perhemuodon (esimerkiksi miesparit) aiheuttaman lapsettomuuden lisäksi (esimerkiksi halu välttää raskauden vaivat ja riskit). Mikäli sijaissynnytyjärjestely laillistettaisiin, aiottuja vanhempia koskevissa edellytyksissä olisi tärkeää määrittää selkeästi, millä perusteilla sijaissynnytyjärjestely voisi tulla kyseeseen (esimerkiksi vain tilanteissa, joissa raskaus ei ole eri syistä mahdollinen). Tällä voitaisiin vähentää epäeettisiksi katsottavien järjestelyiden toteuttamisen riskiä, mutta myös välttää resurssien hukkaaminen selvityksiin, jotka eivät lopulta johtaisi sijaissynnytyjärjestelyn käynnistämiseen. Päätöksen sijaissynnytyjärjestelyn laillistamisesta Suomessa tulisi perustua mahdollisuuden toteuttaa järjestely osapuolten oikeuksista huolehtien ja asianmukaista valvontaa toteuttaen, ei siihen, että järjestelyn laillistamisella voitaisiin mahdollisesti vähentää muualla tapahtuvaa sijaissynnytystoimintaa, jossa osapuolten oikeuksista ei riittävästi huolehdita tai toimintaa valvota. On myös huomattava, että sen lisäksi, että pohditaan ulkomaille sijaissynnytyjärjestelyyn hakeutumisen seurauksia, tulee myös arvioida seurauksia, joita voi aiheutua muiden maiden kansalaisten hakeutumisesta järjestelyn pariin Suomessa, jos sijaissynnytyjärjestely laillistetaan Suomessa.

Oikeusministeriön selvityksessä tuodaan esiin, että rajaa ei-kaupallisen ja kaupallisen sijaissynnytyjärjestelyn välillä hämärtävät erilaiset maksut, joilla korvataan sijaissynnyttäjälle raskaudesta ja/tai synnytyksestä aiheutuvaa kipua ja haittaa tai kustannuksia (kuten äitiysvaatteet, lääkäripalkkiot, lisäravinteet ja ansionmenetykset). Selvityksen mukaan kansainvälisten esimerkkien valossa voidaan todeta, että ei-kaupallisena alkaneet sijaissynnytyjärjestelyt saattavat tuoda

mukanaan ei-toivottuja lieveilmiöitä, kuten sijaissynnyttäjille maksettavat epäviralliset palkkiot, ellei toimintaa ole selkeästi säännelty ja valvontaa järjestetty asianmukaisesti. Ei-kaupalliseksi tarkoitettu sijaissynnytysjärjestely voi sisältää kaupallisen järjestelyn elementtejä tai ajan myötä muuttua ainakin osin kaupalliseksi. ETENE yhtyy näkemykseen ei-kaupallisen ja kaupallisen sijaissynnytysjärjestelyn rajanvedon vaikeudesta ja toteaa, että sijaissynnytysjärjestelyn kaupallista elementtiä on arvioitava paitsi ihmiskaupan mahdollisuuden ja sijaissynnyttäjän aseman osalta, myös siitä näkökulmasta, miten syntyvään lapseen vaikuttaa tieto siitä, että on saanut alkunsa (vaikka vain osittain) kaupallisen järjestelyn tuloksena.

Sijaissynnytyksiä koskevassa keskustelussa korostetaan, että syntyvän lapsen oikeudet on huomioitava täsmällisesti, mitä tällä tässä asiayhteydessä täsmällisesti tarkoitetaan. Vuoden 2011 lausunnossa ETENE toi esiin, että sijaissynnytysjärjestelyistä syntyneiden lasten hyvinvoinnista tarvitaan lisää tutkimusta. Oikeusministeriön selvityksessä todetaan, että asiasta on edelleen niukasti tutkimustietoa, mutta että tutkimusten perusteella sijaissynnytysjärjestelyillä syntyneet lapset eivät eroa muista hedelmöityshoitojen avulla syntyneistä lapsista eikä ole näyttöä siitä, että sijaissynnytysjärjestelyistä olisi lapsille haittaa. ETENE katsoo, ettei ole erityistä syytä olettaa, että sijaissynnytysjärjestelyn tuloksena syntyneet lapset olisivat hyvinvoinniltaan muita lapsia heikommassa asemassa tilanteessa, jossa lapsi päättyy suunnitellusti aiotuille vanhemmille. Lapsen saama tieto siitä, että synnyttäjä on joku muu kuin oma äiti, voi aiheuttaa hämmennystä, minkä voidaan katsoa rinnastuvan tilanteeseen, jossa lapsi kuulee olevansa adoptoitu tai saaneensa alkunsa luovutettujen sukusolujen avulla hedelmöityshoitojen yhteydessä.

Mahdolliset lapsen asemaan ja oikeuksiin kohdistuvat ongelmat voivat liittyä etenkin tilanteeseen, jossa vanhemmiksi aiotut eivät esimerkiksi lapsen vammaisuuden, sairauden tai muuttuneen parisuhdetilanteen vuoksi haluakaan ottaa lasta vastaan. Tietoa tällaisten tilanteiden yleisyydestä ei ole saatavilla, mutta kansainväliset esimerkit ovat osoittaneet, että etenkin kaupallisissa sijaissynnytysjärjestelyissä ainakin yksittäisiä tällaisia tapauksia on tullut vastaan. Myös tällaisen tilanteen riski tulee huomioida asiaa kokonaisuutena arvioitaessa. Oikeusministeriön selvityksessä tuodaan esiin, että sijaissynnytysjärjestelyn tuloksena syntyneiden lasten asemaa käsittelevissä Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisuissa kyse ei ole ollut lapsen hylkäämiseen liittyvistä tilanteista, vaan siitä, ettei aiottuja vanhempia ole ollenkaan tai ainakaan ongelmitta tunnustettu syntyneiden lasten vanhemmiksi aiottujen vanhempien kotimaassa.

Jos sijaissynnytysjärjestely laillistettaisiin, lapsen kannalta yksi olennainen kysymys koskee oikeutta saada tietoja sukusolujen luovuttajasta (vrt. hedelmöityshoitolaain 23 §), sillä sijaissynnytysjärjestelyssä lapsi ei kaikissa tapauksissa lopulta päädy vanhemmiksi aikoville, eikä sijaissynnytysjärjestelyssä välttämättä aina käytetä vanhemmiksi aikovien omia sukusoluja.

ETENE pitää tärkeänä oikeusministeriön selvityksessä esitettyä sijaissynnyttäjän mahdollisten omien lasten asemaa koskevaa huomiota; lapselle kokemus siitä, että äidin vatsassa kasvavasta vauvasta ei tulekaan hänelle sisarusta, ei useinkaan todennäköisesti ole yhdentekevää ja tulee huomioida asian kokonaisvaikutuksia arvioitaessa.

Sijaissynnytysjärjestelyn laillistamisen eettisesti hyväksyttävä toteuttaminen vaatisi riittävän psykologisen ja oikeudellisen neuvonnan tarjoamisen järjestelyn eri osapuolille. Pohjana olisi hyvä käyttää nykyisiä käytäntöjä ja sääntelyä, joita sovelletaan adoptiojärjestelyssä ja lahjoitetuilla sukusoluilla toteutettavassa hedelmöityshoidossa. Yhdenvertaisuuden näkökulmasta tulisi arvioida myös sitä, minkälaista psykologista ja muuta tukea sekä neuvontaa muissa perheellistymiseen tai vanhemmuuteen liittyvissä vaikeissa tilanteissa (esimerkiksi keskenmeno, lapsen kuolema tai huoltajuuskiistat) yhteiskunnan on tällä hetkellä mahdollista tarjota.

Sijaissynnytysjärjestelyyn sisältyy riski pieni riski siitä, että sijaissynnyttäjä muuttaa mielensä lapsen luovuttamisesta synnytyksen jälkeen. Sijaissynnyttäjä voi kiintyä lapseen raskauden ja synnytyksen aikana tavalla, jota ei välttämättä itse osaa ennakoida. Riskiä ei voida poistaa esimerkiksi velvoittavalla sopimuksella lapsen luovuttamisesta, sillä tällainen sopimus loukkaisi sijaissynnyttäjän itsemääräämisoikeutta ja sisältäisi myös muita oikeudellisia haasteita, kuten oikeusministeriön selvityksessä tarkemmin kuvataan. Sijaissynnytysjärjestelyyn liittyy myös pieni riski sijaissynnyttäjän hyvinvoinnin heikkenemisestä tai masentumisesta lapsen luovuttamisen jälkeen. Molempia edellä mainittuja riskejä voidaan vähentää riittävällä psykologisella neuvonnalla ja tuella koko prosessin keston ajan. Sijaissynnyttäjän itsemääräämisoikeuden tulee toteutua järjestelyn muihin raskaana oleviin naisiin verrattavalla tavalla raskauden ja synnytyksen aikana ja myös esimerkiksi raskauden keskeyttämisen osalta.

Sijaissynnytysjärjestelyyn liittyvät eettiset näkökulmat ovat erilaisia järjestelyn eri osapuolten oikeuksien näkökulmasta (syntymätön/syntynyt lapsi, sijaissynnyttäjä, aiotut vanhemmat). Asiaa arvioitaessa on tärkeää huomioida eettiset näkökohdat järjestelyn kaikkien osapuolten kannalta. Sijaissynnytysjärjestelyn mahdollinen laillistaminen on moniulotteinen eettinen, yhteiskunnallinen ja oikeudellinen kysymys, jota toisinaan julkisessa keskustelussa yksinkertaistetaan tai rajataan käsitteellisesti vain terveydenhuollon kysymykseksi. Oikeusministeriön selvityksessä käytetty termi sijaissynnytysjärjestely on onnistunut valinta ja kuvaa kokonaisuutta huomattavasti paremmin, kuin toisinaan yhteiskunnallisessa keskustelussa ja esimerkiksi ETENEn aikaisemmassa lausunnossa (2012) käytetty termi sijaissynnytyshoito. Kuten oikeusministeriön selvityksessä todetaan, pohdittavaksi tulevat muun muassa erilaiset perheoikeudelliset kysymykset ja kysymys edellytyksistä toimia sijaissynnyttäjänä. Oikeusministeriön selvityksessä tuodaan esiin tarve rajata sijaissynnyttäjinä toimivat sen perusteella, kuinka läheinen yhteys heillä on vanhemmiksi aikoviin. Tällaisen rajauksen tekeminen on haastavaa, mutta sen taustalla oleva pyrkimys ehkäistä kaupallista tai muutoin epätasaiseen valta-asemaan perustuvaa sijaissynnytystoimintaa, on kannatettava. On kuitenkin hyvä ottaa huomioon, että myös läheisiin ihmissuhteisiin voi liittyä painostamista. Huomioitava asia on myös se, että syntyneen lapsen kannalta ei ole yhdentekevää, onko lapsen synnyttänyt henkilö läheinen vai tuntematon. Myöskään vanhemmiksi aikovien kannalta ei ole yhdentekevää kuka sijaissynnyttäjä on ylipäättään, ja etenkin tilanteessa, jossa sijaissynnyttäjä muuttaa mielensä lapsen luovuttamisesta.

Sijaissynnyttämisyjärjestelyyn liittyy kysymys sen laillistamisen vaikutuksesta naisten halukkuuteen tulla raskaaksi ja kantaa sekä synnyttää lapsi. Onko toisin sanoen mahdollista, että sijaissynnyttäjän käyttämisestä voisi tulla vaihtoehto silloinkin, kun raskaus voisi onnistua, jotta esimerkiksi työelämästä ei tarvitsisi olla pois niin pitkään tai jotta vanhemmaksi aikovan naisen oma keho ei altistuisi niille terveydellisille riskeille, joita raskaus ja synnytys sisältävät.

Sijaissynnytyjärjestelyyn voi myös liittyä kysymys alkioden seulonnasta ennen niiden istuttamista sijaissynnyttäjän kohtuun, jotta voitaisiin paitsi välttää vakavia sairauksia, myös vaikuttaa syntyvän lapsen sukupuoleen tai ominaisuuksiin. Vaikka tällaisen uhan toteutuminen ei olisi Suomessa tällä hetkellä todennäköinen, asiasta on syytä käydä periaatteellista keskustelua. On tärkeää tunnistaa kehityskulut, jotka voivat toteutuessaan johtaa kapeampaan käsitykseen yhteiskuntaan kelpaavien yksilöiden ominaisuuksista.

Lapsettomuus ja vanhemmuuden kokemuksen ulkopuolelle jääminen voivat tuottaa suurta surua, vaille jäämisen kokemusta ja epäonnistumisen sekä epäoikeudenmukaisuuden tunnetta. Olosuhteet ja lähtökohdat lapsen saamiselle ja vanhemmuuden kokemiselle eivät ole yhtäläiset eri ihmisillä, sillä esimerkiksi hedelmättömyys tai sairaus voivat estää raskauden tai toivotun lapsilukumäärän, sopivaa kumppania ei löydy tai perhemuoto ei mahdollista raskautta. Silloin, kun lapsen saaminen ja vanhemmuuden kokeminen ovat mahdollisia, erilaiset olosuhteet, kuten sairaudet, parisuhteen epäonnistuminen tai taloudelliset huolet voivat vaikuttaa mahdollisuuteen kokea sellaista vanhemmuutta, joka on ollut vanhempien toiveissa. Lapsen terveys, luonne tai ominaisuudet eivät välttämättä myöskään aina vastaa vanhempien odotuksia ja toiveita.

Terveydenhuoltoon kohdistuu yhä enemmän paineita korjata sairauksien ohella elämänlaatuun ja hyvinvointiin liittyviä ongelmia tai puutteita. On tärkeää käydä avointa yhteiskunnallista ja eettistä keskustelua siitä, minkälaisen elämänlaatuun liittyvien ongelmien ja puutteiden korjaamiseen terveydenhuollon ja laajemmin yhteiskunnan resursseja halutaan ja voidaan kohdistaa, ja missä järjestyksessä ja millä perusteilla näihin tarpeisiin tulisi vastata tilanteessa, jossa resurssit eivät riitä kaikkeen. Onko esimerkiksi lapsen saamiseen liittyvän tarpeen perustavanlaatuisuus tai biologinen lähtökohta kriteeri ja yhteiskunnan tunnustama ja tekemä arvovalinta sille, että resursseja kohdistetaan lapsettomuuden hoitoon ja perheellistymisen tukemiseen erilaisin keinoin enemmän, kuin joihinkin muihin elämänlaatuun vaikuttaviin tarpeisiin vastaamiseen. Jos yhteiskunta haluaa tunnustaa tällaisen arvon, tulee silti rajallisten resurssien ja eettisen hyväksyttävyyden näkökulmasta pohtia minkälaiset keinot ovat perheellistymisen toteutumiseksi vaikuttavampia ja vähiten erilaisia riskejä sisältäviä.

Edellä kuvattu tarkeysjärjestyksen luominen ja arvovalinnat ovat kuitenkin eri asia, kuin ihmisen subjektiivinen oikeus. Raskaus, lapsen saaminen, biologisen lapsen saaminen tai vanhemmuus eivät ole subjektiivisia oikeuksia, joihin yhteiskunnalla on velvollisuus vastata. Jos lapsen saaminen ja vanhemmuuden kokeminen tunnustetaan erityiseksi arvoksi ja erityislaatuiseksi tarpeeksi, tulisi keskustelua käydä kaikista niistä tavoista, joilla yhteiskunta voi ja on moraalisesti valmis tukemaan tarpeen täyttymistä. ETENEn näkemyksen mukaan sijaissynnytysten laillistamista tulisi pohtia osana

laajempaa harkintaa, joka koskee esimerkiksi hedelmöityshoitoja, kohdunsiirtoja, keinokohtuja, adoptiota ja sijaisvanhemmuutta huomioiden myös erilaiset perhemuodot (kuten miesparit). Yhteiskunnallisessa keskustelussa tulisi arvioida monitahoisia syitä sille, miksi lapsia ei saada tai haluta (esimerkiksi työurien katkonaisuus, taloudelliset huolet, perhevapaat) ja miten näiden valossa asiaan voitaisiin vaikuttaa.

Johtopäätökset

- Päätöksen sijaissynnytysjärjestelyn laillistamisesta Suomessa tulisi perustua mahdollisuuteen toteuttaa järjestely osapuolten oikeuksista ja asemasta huolehtien sekä asianmukaista valvontaa toteuttaen, ei siihen, että järjestelyn laillistamisella voitaisiin mahdollisesti vähentää muualla tapahtuvaa sijaissynnytystoimintaa
- Ei-kaupalliseksi tarkoitettu sijaissynnytysjärjestely voi sisältää kaupallisen järjestelyn elementtejä tai ajan myötä muuttua ainakin osin kaupalliseksi
- Mikäli sijaissynnytysjärjestely laillistettaisiin, aiottuja vanhempia koskevissa edellytyksissä olisi järjestelyn eettisen hyväksyttävyyden näkökulmasta tärkeää määrittää selkeästi, millä perusteilla sijaissynnytysjärjestely voisi tulla kyseeseen (esimerkiksi vain tilanteissa, joissa raskaus ei ole eri syistä mahdollinen)
- Sijaissynnytysjärjestelyyn liittyvät eettiset näkökulmat ovat erilaisia järjestelyn eri osapuolten oikeuksien näkökulmasta (syntymätön/syntynyt lapsi, sijaissynnyttäjä, aiotut vanhemmat). Asiaa arvioitaessa on tärkeää huomioida eettiset näkökohdat järjestelyn kaikkien osapuolten kannalta.
- Sijaissynnytysjärjestelyn laillistaminen on moniulotteinen eettinen, yhteiskunnallinen ja oikeudellinen kysymys, jota toisinaan julkisessa keskustelussa yksinkertaistetaan tai rajataan käsitteellisesti vain terveydenhuollon kysymykseksi.
- Sijaissynnytysjärjestelyn laillistamista ei tule arvioida erillisenä kysymyksenä, vaan osana laajempaa esimerkiksi hedelmöityshoitoja, kohdunsiirtoja, keinokohtuja, adoptiota ja sijaisvanhemmuutta koskevaa harkintaa